

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДОМ КОНСУЛЬТУВАННЯ

А Розглянуті основні аспекти проблеми професійного визначення учнів допоміжної школи, досліджені особливості організації і проведення професійного консультування старшокласників з порушеннями інтелектуального розвитку. Висвітлені основні підходи до профорієнтації та професійного виховання. Охарактеризовані компоненти профорієнтаційної роботи та тенденції їх розвитку. Визначені головні завдання психологічного супроводу професійного становлення розумово відсталого учня та специфіку його професійного консультування.

Ключові слова: професійне консультування, профорієнтація, професійне виховання, готовність до професійного самовизначення, допоміжна школа.

Татьяна Приходько. Формирование готовности старшекласников специальной школы к профессиональному определению методом консультирования.

А Рассмотрены основные аспекты проблемы профессионального определения учащихся вспомогательной школы, исследованы особенности организации и проведения профессионального консультирования старшекласников с нарушениями интеллектуального развития. Освещены основные подходы к профориентации и профессиональному воспитанию. Охарактеризованы компоненты профориентационной работы и тенденции их развития. Определены главные задачи психологического сопровождения профессионального становления умственно отсталого ученика и специфику его профессионального консультирования.

Ключевые слова: профессиональное консультирование, профориентация, профессиональное воспитание, готовность к профессиональному самоопределению, вспомогательная школа.

Tatyana Prikhodko. Shaping readiness of special school's senior students of to professional selection via counseling.

S The author examined the main aspects of the professional selection of special schools' pupils, studied peculiarities of professional counseling for senior students with intellectual disabilities. The author has also defined the main tasks of psychological support of professional development of mentally retarded students and particular characteristics of their professional counseling.

Key words: professional counseling, career guidance, vocational training, readiness for professional selection, schools for mentally retarded children.

Актуальність проблеми. Реформування системи освіти в Україні, що спрямоване на відтворення інтелектуального потенціалу української нації, виходу вітчизняної науки на рівень світових стандартів, є одним із основних завдань у період національного і духовного відродження суспільства. Концепція оновлення освіти ставить перед її середньою ланкою завдання щодо орієнтації на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної та допрофесійної освіти.

У зв'язку з розбудовою демократичних відносин в Україні, орієнтацією на входження у європейський освітній простір, а також об'єктивною потребою у якісній підготовці майбутніх працівників, значно підвищилось значення свідомого вибору професії старшокласниками. Хоча практика показує, що сьогодні існує низка труднощів, і головними з них є: недостатність інформації для учнів спеціальних шкіл про її специфічні особливості, відсутність у них чіткого уявлення про необхідні особистісні якості як майбутнього абітурієнта, що значно ускладнює прийняття рішення учнем обрати професійну діяльність [1, с. 53].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема професійної орієнтації і професійного вибору учнівською молоддю актуалізується ще й тому, що найважчий період за психологічними і фізіо-

логічними параметрами у процесі становлення особистості молодшої людини припадає на період його інтенсивного професійного самовизначення. Окреслені аспекти докладно розглядаються у працях К. Абульханової-Славської, Л. Божовича, І. Булах, С. Гріншпун, Є. Клімова, Н. Левітова, О. Леонтєва, С. Рубінштейна та ін. Психологічним складовим профорієнтації на педагогічні професії, зокрема, питанням формування професійної спрямованості, професійно значущих інтересів і здібностей присвячені дослідження Р. Вайноли, С. Крягжде, В. Моргуна, М. Фіцули та ін. Шляхи спільної роботи вищого навчального закладу та спеціальної школи з підготовки школярів до свідомого вибору професії аналізуються у наукових працях Л. Вовк, Н. Побірченко, Н. Пряжнікова, В. Романенко, Н. Кнорр та ін. Багатоаспектною є й діяльність учених у сфері дослідження проблем розумово відсталих дітей. Так, питаннями розвитку розумово відсталих дітей займалися І.П. Єременко, Н.Г. Морозова, В.Г. Петрова, С.Я. Рубінштейн, Ж.І. Шиф та ін.

Б.І. Пінський вивчав вплив мотивів діяльності на виконання трудових завдань учнями спеціальної школи, а формування їхніх особистісних якостей у процесі трудового навчання досліджував Г.М. Дульнев. З метою наукового обґрунтування методів корекційно-виховної роботи з дітьми-олі-

гофренами їх клініко-педагогічну класифікацію розробила М.С. Певзнер. Особливості розвитку особистості розумово відсталого дитини вивчали А.Д. Виноградова та Н.Л. Коломінський.

Проте необхідно зазначити, що в останні роки проблемі професійної орієнтації учнів спеціальних шкіл, на жаль, не приділялося достатньої уваги.

Метою статті є формування готовності учнів з відхиленнями в розумовому розвитку до професійного визначення методом професійного консультування.

Виклад основного матеріалу. Професійна орієнтація є одним із найважливіших напрямів роботи старшокласників спеціальних шкіл, який передбачає оволодіння ними певних професійних навичок, виходячи з власних функціональних можливостей та інтересів.

У Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, визначені такі етапи профорієнтаційної роботи зі школярами різного віку:

а) початковий (пропедевтичний) етап, метою якого є ознайомлення дітей у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи з найпоширенішими професіями, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової та професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості, формування початкових загальнотрудових умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами в процесі діяльності. Результатом цієї роботи має бути сформоване у молодших школярів ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності;

б) пізнавально-пошуковий (5–7 класи) етап передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю, а також систематичне ознайомлення з професіями у навчально-виховному процесі. Не менш важливими є формування вмінь самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості, консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки. Оптимальним результатом є вибір напряму (профілю) навчання, продовження освіти у 8–9 класах;

в) базовий (визначальний) етап (8–9, 8–12 класи). Робота на цьому етапі полягає у вивченні наукових основ вибору професії, її класифікаційних ознак, вимог професій до людини, основних професійно важливих якостей, правил вибору професії. Старшокласники мають оволодіти методиками самопізнання, самооцінки, розвивати індивідуальні професійно важливі якості, формувати вміння зіставляти необхідні для здобуття конкретної професії вимоги з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці. Завданням школи є створення умов для випробування можливостей учнів у різних видах трудової діяльності (консультації щодо вибору професії та навчального закладу, професійний відбір).

Про досягнення очікуваних результатів свідчать сформованість особистісно значущого сенсу вибору професії, певної професійної спрямованості, професійне самовизначення учнів, їхня

готовність до зміни професійної спрямованості, переорієнтації на суміжні професії, на інші види діяльності відповідно до своїх індивідуальних особливостей і результатів профвідбору.

Профорієнтаційну роботу в школі здійснюють учителі всіх навчальних предметів, класні керівники, інші педагогічні працівники, фахівці різних галузей виробництва.

У навчальних програмах з предметів природничо-математичного циклу закладені можливості розкриття природничих основ праці, формування практичних навичок. На уроках трудового навчання учні на політехнічній основі оволодівають системою техніко-технологічних та економічних знань, набувають умінь і навичок самостійної роботи з різними матеріалами, використовуючи з практичною метою інструменти, пристосування і прилади, в них формується сумлінне ставлення до процесу праці та її результатів. Усі ці якості мають безпосереднє значення для подальшої професійної орієнтації.

Важливу роль у професійній орієнтації школярів відіграють факультативні курси. Багато їх орієнтує старшокласників на конкретну професію і дає їм певний обсяг знань, умінь і навичок з цієї професії.

Провідна роль у цій роботі належить класному керівникові. Він упродовж тривалого часу спостерігає за учнями свого класу, вивчає їх індивідуальні особливості, інтереси, здібності й нахили, контактує з батьками, знає виховний потенціал кожної сім'ї, що дає йому змогу організувати профорієнтаційну роботу на належному рівні.

Аналогічні консультації треба надавати і батькам учнів, щоб вони серйозніше підходили до обрання майбутньої професії дітьми, допомагали їм у цьому.

Статтею 1 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» професійна орієнтація визначена як науково обґрунтована система форм, методів, засобів впливу на особу для сприяння її професійному самовизначенню на основі врахування стану здоров'я, освітнього і професійно-кваліфікаційного рівнів, інтересів, здібностей, індивідуальних, психофізіологічних особливостей і потреб галузей економіки.

Своєрідність інтелектуального і фізичного розвитку дітей із розумовою відсталістю не дає змоги порушувати питання про вільний вибір ними професії. Спеціальні школи мають ретельно здійснювати відбір доступних для учнів спеціальностей.

На думку відомого дослідника проблем профорієнтації та професійного виховання молоді Н.Н. Захарова, профорієнтація власне здійснюється у два етапи: перший – підготовка до вибору професії (визначення завдань, складання плану професійного виховання, визначення засобів, вивчення особистості учня, проведення експериментів, виявлення професійних намірів учня, попереднє ознайомлення з професіями), другий – вибір професії (пробудження професійних інтересів, профінформація, глибоке ознайомлення з професіями, виробництвом, навчальними закладами, прищеплення любові до техніки, до людей праці, профконсультація, професійне визначення). Потім здійснюється профвідбір, уточ-

нення профілю професії (доорієнтація) у ході професійної підготовки в спеціальній школі і, нарешті, в процесі діяльності настає адаптація (або переорієнтація) [4, с. 65–70]. Проведена діяльність дає можливість розкрити динаміку професійного визначення учнів спеціальних шкіл у різні вікові періоди під дією цілеспрямованого педагогічного впливу. Тільки при проведенні всього цього комплексу виховних впливів на учнів можна вважати роботу з формування професійного визначення, яку проводить спеціальний заклад, правильною й науково обґрунтованою.

Завдання профорієнтації полягає в ознайомленні учнів з професіями та правилами їхнього вибору, вихованні спрямованості на самопізнання як основу професійного самовизначення; формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами щодо набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією, а також забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості.

Компонентами профорієнтаційної роботи є професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.

Готовність до вибору професії – це, по-перше, внутрішня усвідомленість самого факту вибору і визначеність професійних інтересів, по-друге, обізнаність учня про свої здібності і про те, які фізичні та психологічні вимоги висуває професія до людини.

Основна тенденція розвитку профорієнтаційної і профконсультаційної роботи з підлітками з відхиленнями у розумовому розвитку – всебічне сприяння спонуканню власної активності молоді людини. Фахівці в цій сфері роблять спробу відійти від традиційної діагностично-рекомендаційної схеми профконсультації, коли підлітка спочатку консультують за допомогою різних методик, а потім, після аналізу отриманих даних, профконсультант видає учневі рекомендацію, в кращому випадку – кілька варіантів таких рекомендацій.

Терміни «схильності», «інтереси», «професійна спрямованість» треба розглядати у взаємозв'язку з іншими властивостями особистості учнів і особливостями їхнього психофізичного розвитку. Своєрідність інтелектуального і фізичного розвитку дітей з розумовою відсталістю не дозволяє ставити питання про вільний вибір професії самим учнем, як це робиться в масовій школі. Сфера можливого застосування праці розумово відсталих носить відносно обмежений характер. Однак це не означає, що допоміжна школа не може виконати основного соціального завдання – підготувати учнів до самостійного вибору діяльності. Зміст професійного навчання розумово відсталих учнів має відповідати їхнім схильностям і можливостям [3, с. 47].

Далеко не всі випускники допоміжної школи працюють за отриманою в школі професією, оскільки часто виявляється невідповідність між рівнем профпідготовки учнів та вимогами сучасного ринку праці. Частина випускників допоміжної школи не витримує ритму і темпу роботи,

не може ввійти в колектив, знайти в ньому своє місце.

Учні допоміжних шкіл опановують багатьма спеціальностями. Так, наприклад, вони під керівництвом школи обирають професію столяра, швачки, кухаря, будівельника. Разом з тим їм явно недоступні професії, що висувають підвищені вимоги до інтелекту та комунікативної діяльності. Їм не можна працювати там, де підвищені вимоги до техніки безпеки. Виключаються також професії, шкідливі для здоров'я, що перевищують їхні фізичні можливості, і посилюючи наявні захворювання.

Як відомо, для розумово відсталих школярів характерна знижена працездатність, швидка стомлюваність, слабкість вольових зусиль, відсутність уміння долати труднощі і правильно використовувати свої фізичні ресурси. Особливо різкі коливання працездатності спостерігаються у дітей-травматиків і у дітей з поточним захворюванням центральної нервової системи. У розумово відсталих школярів зустрічаються такі супутні дефекти, як зниження слуху, зору, парези тощо.

При здійсненні профвідбору та професійної підготовки розумово відсталих учнів треба враховувати не тільки їхній фізичний стан, а й особливості психічного розвитку (пам'ять, увага, мова, мислення, емоційно-вольова сфера тощо). У цілому у розумово відсталих відзначається якісне зниження рівня розвитку психіки в порівнянні з нормальним розвитком їхніх однолітків.

Своєрідність психічного розвитку обумовлена особливостями вищої нервової діяльності. У розумово відсталих дітей відзначається порушення основних властивостей нервових процесів – сили, рухливості та врівноваженості, умовні зв'язки формуються повільно, вони неміцні, мляві, порушена взаємодія першої та другої сигнальних систем.

У міру розвитку та навчання у старшокласників допоміжної школи дефекти психофізичного розвитку піддаються корекції і певній компенсації. Консультант повинен ретельно вивчити схильності розумово відсталого школяра, його прагнення до певного вибору діяльності і формувати відповідну професійну готовність з урахуванням об'єктивних можливостей включення випускників у професійну діяльність.

Дослідження М.С. Певзнер та В.І. Лубовського свідчать про те, що учні допоміжної школи найуспішніше опановують загальнопрактичними і трудовими навичками на 7–8 роках навчання.

Уявлення про обрану на даний час професію, як правило, має практичну спрямованість, що пов'язано з характером трудового навчання в школі і з уже набутими трудовими навичками і вміннями. Однак при цьому розумово відсталі школярі віддають явну перевагу таким недоступним для них спеціальностями, як водій, лікар.

Поступово вони починають віддавати перевагу доступним для них виробничим професіям (швачка, вишивальниця, столяр, слюсар, палітурник, робітник зеленого господарства та ін.).

Багатьом учням допоміжної школи старших класів властиві впевненість і цілеспрямованість у доступній їм сфері конкретно-практичної

діяльності. Старшокласники допоміжної школи адекватно переживають свої успіхи і невдачі, виявляють наполегливість у досягненні конкретної мети.

Дослідження К.М. Турчинської свідчать про те, що рівень професійної стійкості випускників спеціальних шкіл значно нижчий рівня професійної стійкості випускників професійних училищ. Поряд з частою зміною професії спостерігається й систематична зміна місця роботи [6, с. 24].

З метою підвищення професійної стійкості випускників спеціальної школи необхідно, по-перше, покращити виховну роботу з ними на виробництві і, по-друге, вдосконалити профорієнтаційну роботу в такій школі.

Під професійною готовністю розуміється спрямованість особистості на розвиток якостей, необхідних для успішної діяльності в обраній сфері. Формування професійної спрямованості передбачає розвиток відповідних інтересів. Відомо, що інтерес спонукає особистість до активної діяльності. Інтерес сприяє підвищенню якості засвоєння знань і стимулює працездатність.

Випускники спеціальної школи, як правило, не досягають такого рівня самопізнання, який давав би їм змогу самостійно об'єктивно оцінити свої нахили і можливості. Тому правильному визначенню професійних можливостей старшокласників спеціальної школи мають сприяти спеціальні психолого-медико-педагогічні обстеження та кваліфіковані консультації.

Одне з головних завдань психологічного супроводу професійного становлення розумово відсталого учня полягає не лише в наданні йому вчасної допомоги, але й у його підготовці до самостійного подолання труднощів цього процесу в майбутньому. Щоб вибір професії був справді свідомим і вільним, необхідно забезпечити: інформованість про світ професій; знання своїх особистих якостей; уміння співставляти особисті якості із вимогами, які висувають професія і спеціальність.

Сучасна молодь з вадами розумового розвитку не володіє компетенцією свідомого вільного вибору професії. Така непідготовленість призводить до того, що молодь звужує діапазон вибору професії, замінюючи цю можливість копіюванням поведінки людей, піддаючись впливу випадкових порад. Безвідповідальні і нічим не обґрунтовані рішення здатні призвести до того, що впродовж усього життя людина буде незадоволена своїм випадковим вибором. Це криє в собі небезпечні наслідки: від почуття неповноцінності чи безвідповідальності за результати власної праці до скепованості на асоціальну поведінку.

У процесі проведення психолого-медико-педагогічної консультації підлітків має бути встановлена професійна придатність до видів діяльності, груп професій або до окремої професії.

Медико-професійна консультація є необхідним елементом медичного обслуговування підлітків з дефектами розумового розвитку протягом усього періоду шкільного та професійного навчання. Метою такої консультації є допомога учням у виборі

професії для роботи на різних видах виробництва, а за бажанням й одержання освіти у спеціальних навчальних закладах [2, с. 139].

У консультуванні старшокласників з відхиленнями у розумовому розвитку використовуються аспекти, розроблені для такої категорії дітей, які обов'язково мають певну специфіку.

По-перше, у старшокласників з обмеженими можливостями потенційно небезпечними для правильного професійного визначення є такі особливості, як сповільненість формування інтересів узагалі й професійних зокрема, неадекватність професійних інтересів і бідність знань про світ професій. Ці особливості дещо ускладнюють консультування і ставлять такі додаткові завдання, як корекція неадекватних професійних намірів і схильностей.

По-друге, коло професій, якими молода людина може опанувати, значно вужче через анатомофізіологічні обмеження. До того ж у навчальних закладах дуже мало спеціальних пристосувань, що полегшують оволодіння тією чи іншою професією. Тому рекомендувати ту чи іншу професію потрібно обережно.

По-третє, консультант повинен залучати інших фахівців при вирішенні питання про конкретний професійний вибір для точнішого визначення психологічних можливостей старшокласника.

По-четверте, необхідно враховувати той факт, що діти з відхиленнями у розумовому розвитку часто цілком покладаються на думки й оцінки батьків, тому консультант повинен посилити роботу з батьками, які далеко не завжди об'єктивно оцінюють можливості дитини.

Аспекти методу консультування можуть бути різними. Головне, щоб вони допомогли старшокласникам спеціальних закладів прийняти правильне рішення щодо професійного визначення.

Висновки. Проблеми професійної орієнтації та професійного виховання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку є актуальними в роботі педагогічних працівників допоміжних шкіл. Метод професійного консультування розширює потенційні можливості вирішення проблем професійного визначення дітей з розумовою відсталістю. Ефективність використання цього методу залежить від фундаментальної підготовки фахівця, а саме: знань особливостей розвитку цієї категорії дітей; основ психолого-педагогічної корекції; про робочі професії і вимоги, які висуваються до майбутнього спеціаліста; форми і методи роботи з батьками тощо.

Література

- Андрущенко В.П. Национальна доктрина розвитку освіти України XXI століття / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту. В.П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2008. – С. 819.
- Бобринюк В.А. Професійне консультування як необхідна складова готовності старших учнів до професійного самовизначення / В.А. Бобринюк // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 11(64).
- Власова Т.А. О детях с отклонениями в развитии / Т.А. Власова, М.С.Певзнер. – М.: Просвещение, 1973. – 175 с.
- Захаров Н.Н. Профессиональная ориентация школьников / Н.Н. Захаров, В.Ю. Симоненко. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.
- Сухарева Л.М. Професійна орієнтація молоді: медичний і психофізичний аспекти / Л.М. Сухарева, К.Е. Павлович, І.К. Рапопорт // Гігієна і санітарія. – 2000. – №1. – 136 с.
- Турчинская К.М. Профориентация во вспомогательной школе / К.М. Турчинская. – К., 1976. – 85 с.